

УДК 316.346.36

М. О. Єкімова**ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕЙДЖИЗМ»
У СУЧАСНІЙ СОЦІОЛОГІЇ**

Розглянуто проблему інтерпретації поняття «ейджизм». Дано уточнення в його соціологічному трактуванні. Підкреслено істотний вплив психологічного підходу в теоретичному аналізі розвитку ейджизму. Особливу увагу приділено проблемам віку та вікової категоризації. Запропоновано використувати поняття «ейджизм» у новій інтерпретації, тобто не тільки як негативні стереотипи старіння та дискримінації, але і як соціальні очікування щодо характеристик і моделей поведінки різних вікових груп.

Ключові слова: вік, стереотип, ейджизм, дискримінація, соціальні очікування.

Сучасний світ посилено пропагує ідеї рівності, засуджуючи будь-яку форму дискримінації. Але, тим не менш, практично щодня ми стикаємося з тими чи іншими проявами соціальної нерівності, усвідомлюємо, що дискримінація пронизує наше життя більш щільно, ніж здається на перший погляд. Будь-який вид дискримінації – це похідна соціальних взаємодій індивідів, груп. Причому соціальні дії висловлюють певний характер і зміст відносин між людьми та соціальними групами, які є постійними носіями стереотипів, поширених у цьому суспільстві. Останні є унікальними культурними феноменами, які проявляються на всіх рівнях свідомості, часто незалежно від воли індивіда, несвідомо впливаючи на його поведінку.

Дискримінація, який би вид вона не прийняла, завжди виходить з необ'єктивних характеристик людини, будь то раса, вік, віросповідання тощо. У даний час досить поширеними є кілька видів дискримінаційних практик, такі як расизм (від англ. racism), сексизм (від англ. sexism), ейджизм (від англ. ageism), локізм (від англ. locism), ейблізм (від англ. ableism). Особливе місце в цьому переліку належить ейджизму. Його особливість полягає в тому, що абсолютно будь-яка людина в різні моменти свого життя може відчути на собі вікову дискримінацію.

Сьогодні у країнах Європи та США, на відміну від країн Азії та Японії, де завжди з великою повагою ставилися до старіння, в найменш сприятливому становищі опинилися люди похилого віку. Засоби масової інформації посилено пропагують «культ молодості», нехтуючи моделлю «успішного старіння». З іншого боку, вікові рамки молодості подовжуються, що призводить до необхідності вже не тільки двадцятирічним, а й людям за тридцять доводити володіння «дорослими» якостями. Поняття середнього віку також зазнає змін, його кордони стають розмитими, а соціальні очікування щодо цієї

вікової групи – нечіткими. Описана ситуація призводить до виникнення у наукового співтовариства ряду нових питань, пов'язаних із соціальним сприйняттям різних вікових груп, очікуваннями щодо їх представників та заснованими на них соціальними процесами.

Проблеми, пов'язані з інтерпретацією віку, старінням і дискримінацією за ознакою віку, були відображені ще в ряді філософських праць Аристотеля, Емпедокла, Гіппократа, Платона, Цицерона, Сенеки, Конфуція та багатьох інших.

Вікова дискримінація і стереотипізація як міждисциплінарна проблема розглядається в роботах як психологів, так і соціологів. У першій половині ХХ століття проблемами віку займалися: Р. Батлер, Е. Берн, Е. Гідденс, Е. Еріксон, К. Мангейм, М. Мід, Т. Нельсон, Т. Парсонс, Г. С. Салліван, З. Фрейд, М. Хайдеггер, А. Харроп, Г. Юнг. Сьогодні проблема віку та ейджизму знаходить своє відображення в роботах Ш. Айзенштадта, Б. Байтуей, Н. П. Гапон, О. В. Краснової, А. В. Мікляєвої, Н. В. Паніної, та багатьох інших.

Незважаючи на те, що ейджизм за поширеністю може змагатися з сексизмом і расизмом, в українських соціологічних роботах ця тема не знайшла широкого висвітлення. Найімовірніше це пов'язано з тим, що в сприйнятті більшості населення дискримінаційні практики щодо літніх і молодих людей є соціальною нормою. При цьому проблеми, з якими стикаються представники цих вікових груп, абсолютно нівелюються, внаслідок чого ейджизм не усвідомлюється ні суб'єктами, ні об'єктами дискримінації [1].

На сьогодні в соціології ейджизм так і не став предметом глибокої рефлексії. Значущих досліджень, присвячених соціологічному аналізу віку та його соціальному сприйняттю, написано, на диво, мало. Вік залишається для соціологічного теоретизування чимось зовнішнім, предметом біології та психології, хоча позиції останніх і піддаються постійним критичним атакам із боку соціальних наук. Все вищезгадане обумовлює **мету** цієї роботи, яка полягає у виділенні основних напрямків аналізу поняття «ейджизм» та уточненні його в соціологічному трактуванні.

У роботах філософів, соціологів психологів можна зустріти поняття «вікова дискримінація», що означає дискримінацію людини на підставі її віку. Проявляється вона в готовності адекватно сприймати та співпрацювати, лише з тими людьми, що відповідають якось задалегідь установленому критерію віку.

Сам термін «ейджизм» був введений у 1969 році директором національного інституту старіння США Р. Батлером для позначення дискримінації одних вікових груп іншими. У своїх роботах учений інтерпретує ейджизм як процес систематичної стереотипізації та дискримінації людей на підставі їхнього віку. Причому з чітким переважанням цінності молодших вікових груп, неприязню до старіння, хвороб, непрацездатності, страху безпорадності, марності та смерті [2].

Також Р. Батлер виділив два типи ейджизму – «злоякісний» і «доброякісний». Перший вид передбачає відчуття крайньої неприязні щодо

людей похилого віку та глибоку впевненість у тому, що вони нікчемні. Другий вид демонструє точку зору, в якій відбиваються стереотипи та переконання самих літніх людей, їх власні страхи щодо старіння [2]. Причому такі стереотипи притаманні не тільки молоді або людям середнього віку, а й самим людям похилого віку, які, з одного боку, приймають правила такої гри, а з іншого – майстерно їх експлуатують, витягуючи певні дивіденди (допомога, поблажливність тощо).

Значну увагу поняттю ейджизму приділяли також геронтологи і психологи. Так, Т. Нельсон у своїх роботах використовував «ейджизм», розуміючи під ним одну з найбільш непомітних і соціально дозволених форм забобонів [3]. Він розглядав це поняття тільки як негативне упередження та настанови щодо літніх людей, що сприймаються в суспільстві як синоніми зниження та втрати фізичних і психічних здібностей. Специфіка ейджизму така, що об'єктом дискримінації можуть бути як абстрактні або конкретні вікові групи, так і окрема людина. Ейджизм навіть може бути спрямований на самого себе, коли суб'єкт одночасно виступає в ролі об'єкта.

З часом поняття ейджизму допрацьовувалося, видозмінювалося, з'являлися нові підходи до його трактування. Так, А. Тракслер розглядав ейджизм як будь-яку установку або поведінку, що субординує людей за віком, а також як процес приписування людині тих чи інших якостей і соціальних ролей тільки лише на підставі її віку [4].

У моделі змістовного стереотипу А. Дж. Кадді та С. Т. Фіск під ейджизмом мали на увазі стереотипи та забобони щодо представників певної вікової групи, що призводять до їх дискримінації. Вони припустили, що як молоді, так і старі люди можуть бути оцінені за двома критеріями: рівня компетентності і «тепла» (зручності взаємодії з віковою групою) [5].

І. С. Кон говорить про те, що ейджизм – це така життєва філософія, яка абсолютизує вік і створює нереалістичний та жорсткий культ молодості. Н. Гапон конкретизує поняття ейджизму в гендерному аспекті, вказуючи на тенденцію обмеження доступу до ресурсів і відчуженості у прийнятті рішень, характерну для певних вікових груп жіночого населення [6].

Сьогодні в науці все частіше виділяються й аналізуються різні види ейджизму:

- адултізм (від англ. *adultism*) – прихильність до дорослих на прозивагу дітям, молоді та всім молодим людям, до яких не ставляться, як до дорослих;

- джейнізм (від англ. *jeunism*) – дискримінація людей похилого віку на користь молоді;

- ювенальний ейджизм (*juvenile ageism*) – інституціональна дискримінація неповнолітніх, коли соціальні системи ігнорують інтереси дітей;

- едалтоцентризм (від англ. *adultcentricism*) – перебільшений егоцентризм дорослих;

– адултократія (від англ. *adultocracy*) – домінування дорослих над молодими людьми;

– геронтократія (від англ. *gerontocracy*) – форма олігархічного правління, в якій править лідер, що значно старший більшості дорослого населення.

Що ж стосується форм ейджизму, то Міжнародний центр старіння в 2006 році виділив:

– персональний ейджизм (від англ. *personal ageism*) – ідеї, переконання, відносини і практики з боку окремо упереджених індивідів;

– інституційний ейджизм (від англ. *institutional ageism*) – місії, правила та практики, що допускають дискримінаційні відносини між індивідами або групами у зв'язку з їх віком;

– навмисний ейджизм (від англ. *intentional ageism*) – ідеї, погляди, правила або практики, які здійснюються з усвідомленням того, що вони налаштовані переважно проти осіб чи груп старших вікових категорій;

– ненавмисний або випадковий ейджизм (від англ. *unintentional or inadvertent ageism*) – ідеї, установки, правила і практики, які здійснюються людьми без обізнаності або усвідомлення того, що їхні дії є упередженими й ведуть до вікової дискримінації осіб певного віку.

Із психології і геронтології термін «ейджизм» на початку ХХІ століття приходить у соціологію. Поняття ейджизму в соціології нерозривно пов'язане з поняттям віку. Саме категорія віку є ключовою в розумінні суті ейджизму та сенсу, який вкладається в це слово.

Слід зазначити, що інтерес до віку як принципу, що детермінує соціальну організацію, проявляли ще П. Сорокин і Т. Парсонс. Емпіричні дослідження соціальної стратифікації за критерієм віку та спроби створити теоретичну основу соціологічного аналізу цієї категорії відносяться до другої половини ХХ століття.

Починаючи з 1950-х років ХХ століття інтерес до цієї проблеми значно зріс у зв'язку з посиленням уваги до індивіда як суб'єкта процесу розвитку суспільства. Соціологія в особі А. Шюца, М. Міда, Т. Бергера, П. Лукмана, Г. Шумана, Ж. Скотта доклала чимало зусиль для осмислення життєдіяльності окремих поколінь, їх всебічного наукового аналізу. Поняття віку в сучасній соціології посправжньому розкривається лише в рамках аналізу міжпоколінної взаємодії. Однак подібну ситуацію можна розглядати як імовірність перспектив соціологічної розробки теми віку.

На буденному рівні вік розуміється насамперед як кількість прожитих років, незважаючи на те, що це тільки один із багатьох його різновидів – демографічний, або хронологічний вік. Саме віком визначаються головні віхи нашого життя: вступ до школи, отримання паспорта, вихід на пенсію тощо. Перше уявлення про життєвий цикл людини двоїсте: молодість – старість. Сьогодні, на жаль, не існує єдиної загальноприйнятої класифікації вікових періодів розвитку людини, хоча в різний час робилися численні спроби створення вікової періодизації. Внаслідок цього з'явилася безліч різних

класифікацій, а єдиної створено так і не було. Водночас можна відзначити наявність загальних тенденцій у різних вікових періодизаціях, а також близькість деяких із них між собою.

Так, у класифікації Дж. Біррена виділяються вісім фаз життєвого розвитку людини: дитинство (до 2 років), дошкільний вік (від 2 до 5 років), дитинство (5–12 років), юність (12–17 років), рання дорослість (17–25 років), зрілість (25–50 років), пізня зрілість (50–75 років), старість (від 75 років і далі).

Загальноприйнятою класифікацією так само вважається вікова періодизація, заснована на положеннях Всесвітньої організації охорони здоров'я: діти (1–17 років), молодь (18–44 роки), люди середнього віку (45–59 років), літні люди (60–74 роки), старечі люди (75–90 років), довгожителі (старше 90 років).

Демографічний вік навантажується нормами фізичного, інтелектуального і соціального розвитку, які детально розглядаються у віковій психології та демографії.

Проте вік характеризується не тільки внутрішніми переживаннями. Він служить для нас найважливішим джерелом інформації про інших людей – насамперед про тих, з ким ми вступаємо в соціальні взаємодії. У 1963 р. У. Мур запропонував розрізняти психологічний вік, соціальну зрілість і хронологічний вік. Перефразовуючи І. С. Кона, можна сказати, що кожне з цих понять являє собою специфічний вид соціальної проекції, відображення потреб панівної соціальної групи.

У 1978 р. М. Пайпер вводить у вжиток категорію «соціальний вік». Але найбільш диференційовану типологію віку розробила фінська дослідниця С. Аапола. Виходячи з власних емпіричних досліджень у парадигмі дискурсивного аналізу, вона розглядає цілий ряд вимірювань віку, що існують у сучасному суспільстві. Таким чином, вік розуміється як історично, соціально і культурно сконструйований феномен. Усі види вікових дискурсів можна згрупувати у три блоки: біологічний, психологічний і соціальний вік.

Біологічний вік, або вік розвитку, – поняття, характерне для біології, медицини та психології, що відбиває ступінь морфологічного та фізіологічного розвитку організму.

Психічний вік являє собою певний, якісно своєрідний щабель розвитку, що обумовлений закономірностями формування організму, умовами життя, навчання та виховання і має конкретно-історичне походження. Хронологічні межі психологічного віку помітно варіюють залежно від соціокультурних, економічних та інших факторів.

Соціальний вік переважно вивчається в рамках соціології та антропології. Він розуміється як рівень соціальних досягнень індивіда (кар'єра, суспільне становище, сімейний статус тощо) у порівнянні зі статистично середнім рівнем людей одного з ним віку. Соціальний вік визначається як інституціоналізований віковими нормами (межі шлюбного та пенсійного віку, повноліття), так і більш гнучкими

соціально-психологічними регуляторами – віково-рольовими очікуваннями. Наприклад, в одному і тому ж віці можна бути і «молодим професором», і «старим студентом», і «молодим дідусем», і «старим холостяком».

Якщо соціальний вік істотно відстає від хронологічного (паспортного) віку або ж надмірно випереджає його, то це пов'язане, як правило, з серйозними проблемами соціальної адаптації особистості (наприклад, пізній шлюб, запізнена кар'єра).

У соціології термін «соціальний вік» використовується для характеристики не тільки особистості, а й соціальних груп (професійних, вікових, соціально-демографічних тощо). Саме в цих групах реалізуються шанси індивіда на прискорене соціальне просування або ж зростає ризик відставання від середньостатистичного життєвого розкладу.

М. Альбвас вважав, що вік не є природною даністю, навіть якщо він служить інструментом для вимірювання біологічного розвитку як індивідів, так і тварин. І тому виникає питання, як вік можна перетворити на принцип формування груп, що мають якісь «соціально стійкі ознаки», оскільки сам вік є продуктом певної соціальної практики: це абстрактна міра, ступінь точності якої різна у різних суспільствах. М. Райлі, М. Джонсон і Е. Фонер у статті «Елементи моделі вікової стратифікації» запропонували свою концепцію вікової стратифікації суспільства. Усередині кожного вікового шару («старіки», «молодь» «підлітки») людина бере активну участь у комплексі ролей, які послідовно впливають на спосіб її старіння, здібності, мотиви, установки, а також на інших людей, з якими вона взаємодіє.

Моделі життєвого шляху конкретних індивідів залежать від властивостей когорти, до якої вони належать, а також від соціальних, культурних змін у середовищі, яких зазнає когорта, послідовно проходячи віковій верстві [1].

Члени будь-якого вікового прошарку взаємодіють із членами інших верств на різних рівнях відносин: на міжгруповому (образ однієї вікової групи у свідомості іншої), міжособистісному (специфіка взаємодії у різновікових групах) і особистісному (проблема вікової ідентифікації). З одного боку, це сприяє зближенню та взаємній соціалізації, а з іншого – веде до вікової напруженості та конфліктів.

У культурі будь-якого суспільства разом з уявленнями про те, чого повинен досягти представник певного віку, які соціальні ролі він має виконувати, формується і образ основних його характеристик. Дітям, молоді та літнім людям приписують певні якості. Ці якості можуть бути як позитивними, так і негативними, формуючи образ типового представника тієї чи іншої когорти. Соціальні очікування щодо представників різних вікових груп стають основою для соціальних дій. Саме дискримінуючі дії, спочатку щодо літніх людей, а потім і щодо молоді, стали називатися ейджизмом.

Єдиного, універсального підходу до визначення ейджизму в соціології не існує. Тому умовно можна виділити два основних напрямки

теоретичних і прикладних досліджень цього феномена. Перший напрямок, який отримав більше поширення, розглядає ейджизм як негативні стереотипи та дискримінацію тільки щодо літніх людей. Другий, менш поширений напрям, розглядає ейджизм як дискримінацію щодо молоді.

З нашої точки зору, обидва трактування ейджизму є занадто вузьким. Не варто забувати, що якщо стосовно однієї вікової групи відбувається дискримінація, то інша вікова група отримує переваги, що, безсумнівно, є для неї позитивним. Крім того, приписувані членам якої-небудь когорти характеристики можуть мати позитивне значення або зовсім не мати оцінного значення (останнє є, скоріше, винятком, ніж правилом).

У будь-якому випадку соціальне оточення чекає від людини належної для її віку моделі поведінки, засновану на відповідних цінностях, мотивах, прояву певних соціальних якостей. Тому, на наш погляд, оптимальним є трактування ейджизму в розширювальному значенні як будь-які соціальні очікування щодо якостей та моделей поведінки представників певної вікової групи. Якщо соціальні очікування припускають переваги одного віку над іншим, то це може призвести до вікової дискримінації.

Вікова дискримінація може проявлятися взагалі щодо будь-якої когорти, у будь-якій сфері життєдіяльності суспільства. Вона виражається в оцінці можливості виконання людиною будь-якої ролі лише на підставі її віку. Людина може не отримати шанс придбати певний статус і виконати роль, оскільки її біологічний вік вважається в суспільстві «невідповідним» до певного статусу. Саме така абсолютизація вікових стереотипів є соціальною проблемою, оскільки призводить до утиску прав людей, посилення нерівності, дисфункцій соціальних організацій та інститутів (через цілеспрямований перекіс вікової структури).

Список використаних джерел: 1. Микляева А. В. Возрастная дискриминация как социально-психологический феномен : монография / А. В. Микляева. – СПб. : Речь, 2009. – 160 с. 2. Butler N. R. Ageism: Ageism: A Foreword / N. R. Butler // Journal of Social Issues. – 1980. – № 36. – P. 8–11. 3. Nelson T. D. Ageism: Stereotyping and Prejudice Against Older Persons / Todd D. Nelson. – Cambridge : Massachusetts Institute of Technology Press, 2002. – 388 p. 4. Traxler A. J. Let's get gerontologised: Developing a sensitivity to ageing / A. J. Traxler. – Springfield, Illinois : Illinois Department of Aging. 1980. – 24 p. 5. Cuddy A. I. C. Doddering but dear: process, content and function in stereotyping of older persons / A. I. C. Cuddy, S. T. Fiske // Ageism: stereotyping and prejudice against older persons / ed. T. D. Nelson. – Cambridge : Massachusetts Institute of Technology Press. – P. 3–26. 6. Гапон Н. Суб'єктивізація української жінки: філософсько-антропологічний дискурс другої половини ХХ сторіччя / Надія Гапон // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки. – 2006. – Вип. 9. – С. 64–71.

Надійшла до редколегії 19.12.2014

Екимова М. А. Проблема определения понятия «эйджизм» в современной социологии

Рассмотрена проблема интерпретации понятия «эйджизма». Дано уточнение в его социологической трактовке. Подчёркнуто существенное влияние психологического подхода в теоретическом анализе развития эйджизма. Особое внимание уделено проблемам возраста и возрастной категоризации. Предложено использовать понятие «эйджизм» в новой интерпретации, не только как негативные стереотипы старения и дискриминации, но и как социальные ожидания относительно характеристик и моделей поведения разных возрастных групп.

Ключевые слова: возраст, стереотип, эйджизм, дискриминация, социальные ожидания.

Yekimova M. O. The problem of ageism definition in modern sociology

The article covers the problem of determination of main areas of ageism analysis and its sociological interpretation. The genesis of «ageism» term and its transition from psychology and gerontology spheres into sociology has been considered. Two conceptual areas in ageism analysis: as of negative stereotypes and discrimination of older age groups on the one hand and any age group on the other hand, have been described. Conceptual inconsistency of ageism category development in the field of sociological knowledge has been emphasized.

Particular attention has been paid to the problem of age and the age classification. The study thereof has been hindered mainly with the fact that age is a dynamic category; boundaries of such terms as «young», «old» are quite broad. An individual identifies himself with a certain age group at different stages of his life. Age becomes the basis for the age group classification and its social stratification. Alteration of socio-demographic composition of the population, its intense aging leads to increase in age-related stereotypes in society. Interaction of individuals at personal or inter-group level, considering their age, is based on age-related expectations, behaviors of «typical» representatives of a certain age group, distributed in a given society. It causes mismatch of social expectations, display of age discrimination and ongoing confrontation of the age groups, resulting in open conflicts in various life spheres.

This causes a need for new interpretation of ageism in sociological context. Age expectations and behavior of individuals in a given age group has been studied from the point of view of other members of the social interaction.

Keywords: age, stereotype, ageism, discrimination, social expectation.

